

M A T E R I Á L Y A S D Ě L E N Í

Nejstarší kniha města Jihlavy

HELENA NEDBALOVÁ

Úřední knihy jako nejvlastnější produkt městské správy patří k nejdůležitějším oddělením fondu města Jihlavy, uloženém ve Státním okresním archivu Jihlava. Až do poloviny 18. století byly hlavním, v podstatě nenahraditelným pramenem pro politické, hospodářské, sociální a částečně i kulturní dějiny města a jeho okolí.¹

Knihy vznikaly jako výsledek úřední činnosti různých orgánů městské správy. Sloužily potřebám administrativním a správním, řada z nich měla hodnotu trvalé právní průkaznosti. Bohaté právní rukopisy splňovaly zřejmě i reprezentační účely. Knihy s krátkodobou průkazností nebyly po splnění své funkce zpravidla dále uchovávány, zatímco rukopisy s trvalejší hodnotou byly opatrovány pečlivěji. O soustavné péči však ještě nelze hovořit. S prvními stopami zájmu o jakési archivní zpracování se setkáváme až na konci 18. století.

Jádrem oddělení úředních knih a rukopisů je souvislá, tzv. hlavní, řada 13 městských knih z let 1359 - 1737, která je základním článkem jihlavského městského knihovnictví. Městské knihy byly v Jihlavě vedeny nepochybně už od počátku 14. století, žádná z nejstarších se ovšem nedochovala. Staly se obětí požáru, který zničil město v r. 1353 a který, co se městských písemností týče, "přežilo" pouze několik privilegií. Nové knihy byly založeny r. 1359.

Nejstarší kniha, kterou se budeme podrobněji zabývat, je protokolem vedeným na městském soudě se zápisy případů tam projednávaných. Zálžitosti nesporného soudnictví jsou tu řazeny do abecedně sestavených skupin. Z agendy soudnictví trestního brzy mizí proskripce a pŕhony, pro něž byly zřejmě založeny zvláštní knihy. V pozdějších stoletích se tyto zálžitosti objevují v rychtářských knihách.

Druhá kniha je smíšeného charakteru soudního a radního, dvou orgánů města, které se lišily především svou hlavou - rychtářem nebo purkmistrem. U obou orgánů působil

jeden písař, který vedl zápisy rady i soudu společně v letech 1385 - 1393. Od r. 1393 pak tato kniha obsahuje jen zápisy radní.

Soudní zápisy pokračují v městské knize č. IV od roku 1419. Zápisy tohoto charakteru z let 1393 - 1419 tedy chybějí, snad je to jedna další nedochovaná kniha. Městská kniha č. IV má zvláštní postavení v tom, že do ní byly z důvodů blíže neznámých kolem r. 1419 zaneseny tzv. hrdelní zápisy, tj. výsledky lapků na mučení z let 1408 - 1417, v nichž pak bylo průběžně pokračováno až do r. 1457. Jde o jedinečný pramen k poznání situace na jihozápadní Moravě v předvečer husitské revoluce.²

Na soudní zápisy městské knihy IV navazuje kniha VII, dovedená do r. 1620. V průběhu doby počet záznamů klesá. Nesporná agenda přešla do kompetence městské rady a jejích knih, záležitosti sporné a trestní se nejpozději v polovině 16. století stávají obsahem rychtářských knih.

Na poslední záznamy radní v městské knize II pak navazuje řada čistých radních knih, jimiž jsou knihy III, V, VI, VIII - XII. Jejich obsah se se vzrůstem moci rady rozšiřuje na úkor knih soudních, vcelku však jím zůstávají po dlouhou dobu soukromoprávní záležitosti nesporné a věci veřejné. Z důležitějších zápisů nesoukromoprávních lze uvést např. záznamy o sociálních bouřích v Jihlavě v r. 1391 nebo o bojích s Jiřím Poděbradským. Dále sem byl zapsán větší počet cechovních artikulů, několik nálezů v horních záležitostech a opisy některých listin. Od r. 1544 mizejí z těchto knih testamenty, pro něž byla založena zvláštní kniha.

V nejmladší městské knize XII z let 1609 - 1737 počet vkladů nadále klesá, od r. 1653 se zápisy omezují v podstatě jen na svatební smlouvy, kvitance a darování a zápisy pamětní, neboť mezitím už vznikla samostatná kniha pro převody nemovitostí. Od r. 1721 obsahuje tato městská kniha pouze seznamy městských úředníků; pro svatební smlouvy a obligace byly rovněž založeny zvláštní knihy.

Do celé řady knih se nezapisovalo přímo při zasedáních, zápisy sem byly prepisovány až po delší době z konceptů. Jedinou dochovanou ukázkou konceptní knihy je městská kniha IIIa) z let 1400 - 1433 (běžný manuál radní), z níž zápisy, mající trvalou platnost, byly přepsány do knihy III. Hlavní řada jihlavských městských knih představovala totiž v systému středověkého městského knihovnictví typ knihy věčné, autentické, s trvalou právní průkazností.

Celý tento soubor městských knih má základní význam pro poznání majetkové, hospodářské a sociální struktury Jihlavy ve 14. - 17. století. Zejména nejstarší knihy jsou důležité pro zjištění obchodních styků Jihlavy v době předhusitské. Zpracování zápisů umožňuje i poznání městského místopisu a stavebního vývoje Jihlavy. Knihy též obsahují řadu okolních místopisných názvů a doklady o poměrech v blízkých městských vsích.³

Námi podrobněji studovaný materiál, městská kniha č. I, je soudní rukopis hlásící se do let 1359 - 1377.⁴ Její rozměry jsou 30 x 41,5 cm, má původní koženou vazbu na dřevěných deskách, značně setřelou a neopravovanou. Na obou deskách nacházíme po pěti mosazných knoflících, na spodní zůstalo zachováno kování. Obě spony, kterými byla kniha uzavírána, jsou utrženy. Vnitřní strany desek jsou polepeny pergamenem.

Kniha obsahuje 187 + 2 papírových listů. Do folia č. 151 jsou svázány pravidelně po 6 dvojlistech, pak následují složky o 4, 5, 4 a 6 dvojlistech, přičemž jeden list z poslední složky byl vytržen z vazby, po určitý čas byl zřejmě přechováván mimo knihu - svědčí

o tom stupeň poškozenosti - a později byl nesprávně vlepen do složky předchozí. Důvod vytržení a opětného vlepení listu⁵ zjistíme těžko, neboť obnáší pouze běžné zápis-y, které tvoří drtivou převahu obsahu knihy a určují její charakter.

Jednotlivé listy, kromě prvního a posledního, jsou označeny čísla 1 - 187 na straně jedné a 1' - 187' na druhé. Značení je novodobé, je provedeno tužkou a bezpečně můžeme určit, že je prováděly dvě ruce. Ruka, která označovala listy na druhé (čárkou značené) straně, je prokazatelně mladšího data, a mohlo by se tudíž jednat o značení, které provedl některý z jihlavských archivářů první poloviny 20. století. Ruka starší patřila s veškerou pravděpodobností J. H. Marzymu, který se na konci 18. století jako první pokoušel o archivní zpracování jihlavských písemností. Tentýž je zřejmě také autorem německých inkoustem psaných poznámek na horních okrajích listů 172 a 178, jimiž upozorňuje na nesprávné vlepení folia, o němž jsme hovořili výše.

Listy v celé knize mají stejný filigrán. Objevuje se na většině z nich a při zběžné prohlídce knihy není pod textem příliš zřetelný. Ve 14. století byl velmi rozšířený, v této době je doložen pouze s nepatrnými rozdíly ve dvanácti evropských papírnách. Má podobu dvou nad sebou umístěných kružnic, které protíná kříž. Domníváme se, že v našem případě se jedná nejspíše o znak papírny ve Vratislavi.

V knize vidíme zřetelné zbytky po ustřižených listech. Nedošlo-li k tomu hned po svázání knihy, rozhodně se tak stalo ještě před novověkou foliací, protože při ní nejsou brány v úvahu. Podle zakončení textu na stranách, které jim předcházejí, uvažujeme, že šlo o listy nepopsané, a tudíž v knize nefunkční.⁶

Celá kniha má jednotné zrcadlo textu; každá strana je tvořena dvěma sloupci zápisů. Tento způsob nacházíme bez jediné výjimky v celém svazku. Na každém listu zřetelně vidíme, že si písař rozměřoval vzdálenost jednotlivých čar, jimiž si rýsoval zrcadlo textu, odpichováním. Řádky se předem neoznačovaly, a proto je jejich počet na jednotlivých stranách různý. Pohybuje se mezi 35 - 57. V této otázce záleželo pouze na vůli a samozřejmě také na velikosti rukopisu každého písaře.

Ve středu jednotlivých složek knihy je vevázáno 28 pergamenových proužků.⁷ Ústřížky jsou připevněny po dvou, vždy při horním a spodním okraji listu.⁸ Podle údajů na těchto zlomcích můžeme zjistit, že se jedná o část seznamu obyvatel města Jihlavy, jenž byl uspořádán podle městských čtvrtí. Kromě tohoto lze na některých lístcích nalézt zmínky o dlužných částkách a o berni. Tyto zlomky pocházejí zřejmě z jakési starší knihy počtů. Soudíme, že mohla být zničena požárem v r. 1353, kdy vzala za své drtivá většina městských písemností, a do vazby naší knihy mohly být vevázány výše uvedené pergamenové proužky jakožto zbytky listů jen zčásti ohořelých. Můžeme tedy datum ante quem posunout až k roku 1353. Nabízí se nám ještě jeden závěr: existence těchto zlomků ve vazbě je sama o sobě důkazem pozdějšího svazování námi studované knihy. Pokud by totiž předcházející závěr o zničení početní knihy požárem byl nesprávný a ona by pocházela z let bezprostředně následujících, bylo by nemyslitelné, aby byla tak záhy záměrně znehodnocena. Je tedy pravděpodobné, že ke svázání dvojlistů do knihy došlo po jejím dopsání - tedy po roce 1377. V té době už by snad kniha počtů, možná i léty poškozená, mohla pozbýt své platnosti a jako celek přestat existovat. Nicméně vzhledem k vevázaným proužkům, které zůstaly nepopsány, lze s určitostí říci, že zlomky, nacházející se v knize, sloužily pouze jedinému účelu - ke

zpevnění okrajů vazby - a zřejmě se původně nacházely vždy po dvou uprostřed každé svazované složky.

Text knihy je latinský, s četnými germanismy, což je u písemnosti jihlavské proveni-ence zcela pochopitelné.

Jak již nadpis napovídá, má první městská kniha povahu soudního protokolu a sloužila především k zapisování aktů dobrovolného pořízení, které byly soudně projednávány. Kromě toho byla používána též pro záznamy týkající se záležitostí městské rady a městské správy. Jak jsme se již výše zmínili, ze zápisů týkajících se trestního soudnictví mizejí brzy po roce 1360 proskripce a citace (půhony), pro něž byly založeny zvláštní knihy a s nimiž se můžeme setkat později v tzv. rychtářských knihách. Obsahová stránka tohoto studovaného materiálu je výsledkem úřední činnosti tří z řady významných notářů, kteří se v jihlavské městské kanceláři vystřídali.

Prvním z nich byl Mikuláš z Mělníka (Nicolaus de Melnik). Jeho záznamy z let 1359 - 1360 daly základ a tvoří dvě první kapitoly knihy. Tato počínajíc rokem 1359 je uvedena nadpisem: "Registracio secundum ordinem alphabeti. Iste liber incipit anno domini 1359 feria VI post letare continens acta iudiciaria et cetera."

Jak z nadpisu vyplývá, zápisy jsou řazeny do abecedních skupin. Tak je tomu v celé knize. Smital⁹ a Čelakovský¹⁰ viděli právě v tomto Mikulášův autorský přínos. Pořádek jmen stran je velmi přesný, z čehož vyplývá, že městský notář zhotovoval tyto rejstříky teprve po uplynutí celého roku. Domníváme se však, že sám Mikuláš nemusí být autorem tohoto systému, i když vylučujeme možnost autorství Jana z Humpolce, který vyhotovil čistopis Mikulášových zápisů, neboť jeho alfabetický systém se trochu odlišuje. Nesmíme totiž zapomínat, že knihy starší než je tato se nám nedochovaly,¹¹ a tudíž se nemůžeme přesvědčit o způsobu jejich vedení. Předpokládáme, že Mikuláš z Mělníka je znal a mohl se jimi inspirovat. Nebyl-li autorem výše uvedeného systému on, můžeme uvažovat např. o Albertovi, o němž je v knize nejedna zmínka jako o bývalém notáři.¹²

Mikuláš je uveden jmenovitě po oba roky v úvodu kapitoly, kterou každý jednotlivý rok tvoří. Společně s ním je zde uváděn rychtář a dvanáct přísežných: "Hec sunt acta sub Heymanno de Broda, civitatis nostre Iglaviensis iudice existente, et iuratis Cunczmanno Stizlai, Martino doleatore, Pescone de Pylgrems, Rudolfo de Pylgrems, Ulrico fabro, Frenczolino carnifice, Enderlino pistore, Hanelo Ortwinii, Nicolao Marotho, Ulrico Heynczendorfo, Nicolao ferriductore, Michaelo Heydenrico, nichilominus Nicolao de Melnik civitatis huius notario existente. Anno domini M^oCCC^oLIX^o". Tento způsob se udržuje v celé knize.

Co se datování týče, oba roky jsou uvedeny stejně - římskými číslicemi s typickým uvozením "anno domini". Den, kdy zahajuje svůj úřad nová městská rada, a tím vždy začíná nová kapitola zápisů, je uváděn podle svátků, což je ve středověku nejčastější způsob datování.

Zápisy roku 1359 začínají 5. dubna a jsou vedeny do 7. ledna roku 1360, pak následují záznamy pod hlavičkou roku 1360. Obě léta lze hodnotit společně, neboť se ani stylem ani rukopisem neliší. Jde o záznamy soudnictví nesporného, i když se v tomto období ještě objevuje řada zápisů záležitostí trestních.¹³ Jedná se především o půhony a proskripce a v textu je na ně vždy upozorněno: jsou podtrženy a u proskripce je na okraji výrazná poznámka "proscriptio". Některé jsou i velmi kuriózní, např. "Cunczmannus de Novoplantatore nudo gladio quendam pepulit. Testis Jacobus de

Pylgreymy.¹⁴ Záznamy trestní jsou nejčastěji uvozeny slovesy "citat"; "proscribit", "corripit", eventuelně "maledicit" - dopustil-li se někdo urážky; "comperit pro falso testio" - byl-li někdo usvědčen z falešného svědectví.

U zápisů charakteru nesporného se setkáváme s typickými formulacemi. Při vkladu trhů je nejobvyklejší forma: "X vendidit et resignavit domum suam hereditarie possidendo Y". Jindy je zápis složen podle osoby kupující s výrazem "emit", nebo zní: "domus X appropriatur (appropriata, sentenciata est) Y iure civili". Výraz "resignatio, resignare" se vztahuje na vzdání se hmotného statku. Při zápisu dluhů, jež jsou zde zastoupeny ve většině, je obvyklá terminologie: "tenetur solvere", "fassus est se teneri", "promisit solvere"; jde-li o zástavu "obligavit". Při splátce peněz se jednoduše uvádí: "persolvit", "pagavit", někdy bývá kvittance "solutus est". Záznamy jsou poměrně stručné a u většiny z nich nenajdeme ani svědky, např.: "Hlas dabit Podybe XXII gr. sub obligacione domus."¹⁵

V abecedním řazení se užívá nejen jmen jednajících stran, ale i hesel případů samých, např. pod A - arbitrium, C - concordatio, D - domus, F - filius, filia, filii, I - iudex, R - relicta, S - soror, T - testator, U - uxor.

Některé zápisy jsou škrtnuty - buď jednoduše nebo více čarami tvořícími mřížku. V tomto případě jde nejčastěji o zápisy dluhů. Přeskrtnutí značilo, že dlužná částka je splacena. Pětina zápisů trestních je rovněž přeškrtnuta, zřejmě též po vyřízení konkrétního případu. Je na místě opět připomenout, že zápisy nebyly pořizeny společně s právním úkonem (respektive s oznámením právní záležitosti), nýbrž byly zapsány teprve po uplynutí téměř dvou let dalším městským notářem Janem z Humpolce. Co použil jako předlohu pro svůj čistopis a za jakým účelem jej z materiálů po Mikuláši z Mělníka vyhotovil, poznamenává sám: "Haec praescripta in cartis laceratis negligenter conscripta ego Johannes, pro ut ibi reperi, ingrossavi et huic libro diligentius annotavi, ne ex illarum cartarum destructione cuippiam praeiudicium et grave dispendium oriretur."¹⁶

J. A. Tomashek uvádí, že tento Jan z Humpolce se objevuje již r. 1359 jako "magister scolae Iglaviensis". Charakterizuje jej jako velmi vzdělaného muže, který se zásluhou svých schopností dostal až k pražskému dvoru. V této souvislosti stojí za zmínku, že Tomashek ve všech svých pracích spojuje Jana z Humpolce v jednu osobu s pozdějším věhlasným městským notářem Janem z Gelnhausenu.¹⁷ Jisté je, že Jan z Humpolce, kterého dne 23. 12. 1360 při ranním sezení jednohlasně zvolili městským notářem, byl dosti sebevědomý člověk, protože průběh své volby popisuje v městské knize červeným inkoustem téměř až pedanticky.¹⁸ Janovo téměř devítileté písařské působení v Jihlavě bylo pro městské soudnictví nesporně velmi prospěšné.

Vzhledem k výše uvedené zmínce o Janovi z Gelnhausenu připomínáme, že Jan z Humpolce pro něj pravděpodobně připravil podklady k jeho jedinečnému kodexu (kodex A - Gelnhausenův), když byl v období svého působení v jihlavské městské kanceláři sestavil sbírku horních a městských nálezů (kodex B).¹⁹

Vraťme se zpět k námi studované knize, o jejíž založení se Jan zasloužil zcela evidentně. Podkladem byly již výše zmíněné "cartae laceratae", tedy soudní a radní akta (respektive výpisy z vydaných listin), z nichž písař pořídil na konci roku abecedně uspořádaný čistopis. Jan sám neopomněl zdůraznit, že s velkou námahou shromáždil dřívější záznamy na jednotlivých potrhaných papírech, uspořádal je a zaznamenal do jím založené městské knihy.²⁰ Jan své zásluhy poněkud přecenil: jak jsme již uvedli

výše, existovaly městské knihy vedené v první polovině 14. století, podlehnoucí ničivému požáru v r. 1353; Janův předchůdce Mikuláš, třebaže s nimi byl seznámen, se ale spokojoval se zápisy rázu konceptního. Existenci konceptních knih neboli tzv. "malých městských knih" dokazuje jeden z dodatků u zápisů z r. 1368,²¹ kde se nachází zajímavá doložka: "hoc invenitur in parvo libro". Čistopisy - tzv. "velké knihy" vyhotovoval městský písař na konci delšího časového období (při nástupu nové rady do úřadu nebo ještě později) na základě zmíněné předlohy. Třebaže se např. během zapisování let 1359 - 1360 do předem připravené abecední skupiny mění barva inkoustu, popř. je použito více či méně ostře příříznutého pera, písařova ruka zůstává těž a svědčí o systematickém přepisování.

Janovi z Humpolce se však po ukončení roku tento způsob vedení zdál naprosto nevhodný, a proto od r. 1361 začal zapisovat v každé abecední skupině právní pořízení nebo listiny v chronologickém pořadí, aniž by čekal na konec roku. Písař si tedy předeepsal písmena pro jednotlivé abecední skupiny. Někdy se však stávalo, že mu nevyšlo místo, a proto musel písmena a zápisy k nim příslušející napsat na jiné, volné místo, čímž porušil abecední pořádek.²² Jindy zase naopak využíval prostoru, který nezaplnil, k zápisům pozdějším. Zvláště pak v posledních letech úřadování Jana z Humpolce zůstávaly mezi jednotlivými abecedními skupinami velké mezery a zde můžeme najít různé dodatky z let 1370 - 1373²³ psané zběžným konceptním písmem, přičemž dokonce tam, kde nebylo místo mezi zápisy, je psáno i pod vyznačeným okrajem. Jinak je za notářství Jana z Humpolce v letech 1361 - 1369 udržován v podstatě stejný způsob záznamů a styl úvodů jednotlivých roků, třebaže na přepisování se již vždy nepodílel notář sám osobně, nýbrž čistopis vyhotovilo několik písařských rukou.

Pokud jde o uvedení notáře na počátku jednotlivých kapitol, je v letech 1359 - 1366 neměnné - tj. notář je jmenován na konci úvodu, zatímco na prvním místě je vždy zaznamenán rychtář. V letech 1363 - 1366 se sice v zápisech přesouvá postavení rychtáře a přísežných, notář nicméně i nadále zůstává uveden na konci. V letech 1367 - 1369 registrujeme další změnu, týkající se tentokrát notáře: bývá zapsán na druhém místě, zatímco na místě prvním je rychtář a dvanáct přísežných je jmenováno až na konci. Nelze s určitostí říci, zda je tato změna pouhou náhodou, nebo znamená-li změnu ve společenském zařazení činovníků působících v městské kanceláři.

Co se týče datování jednotlivých roků, je v těchto letech i nadále používáno běžného středověkého způsobu, tj. římských číslic; v některých letech je datum vypsáno zčásti slovy, zčásti číslicí²⁴ a u dvou roků je k zápisu data použito pouze slov.²⁵ Dny se pravidelně určovaly podle svátků, nástup nové městské rady je v našem případě určován téměř vždy nedělí "Letare", tj. v tomto období mezi 3. 3. až 27. 4.. Nová městská rada byla tedy vytvářena každoročně na jaře okolo Velikonoc.

V průběhu let 1361 - 1369 zaznamenáváme v knize šest písařských rukou. Rozlišení některých je velmi nesnadné pro vzájemnou podobnost. Jmenovitě známe tři písaře,²⁶ které měl Jan z Humpolce "k ruce": Henslina, Jindřicha a Petra. Zdá se, že působili všichni tři společně. Nelze ovšem zjistit, která ruka patří jednomu každému z nich. Pouze o jedné si dovoluujeme vyslovit domněnku, že se jedná o ruku samotného notáře Jana. Tímto rukopisem jsou totiž psány i záznamy z let 1359 - 1360, tj. čistopis zápisů Mikuláše z Mělníka, který Jan vyhotovil. V knize se objevuje až do roku 1367 včetně, což by celkem odpovídalo době Janova působení v Jihlavě. Pro potvrzení naší domněn-

ky svědčí i ta okolnost, že po roce 1369, kdy tento notář opustil svůj úřad, se už ruka neobjevuje a ani žádná jí podobná. Tento rukopis je nejkaligrafičtější ze všech písem vyskytujících se v knize. Jedná se o písmo odpovídající polovině 14. století. Ve srovnání s jinými v knize obsaženými rukami se vyznačuje zpočátku dosti velikými písmeny. V posledních letech svého výskytu zaznamenává nápadné zmenšení, až to vzbuzuje do-
mněnku, že jde o ruku jinou, ale nesmírně podobnou. Zde se nabízejí dvě možnosti vý-
kladu: 1) ke změně rukopisu mohlo dojít během let Janova působení v Jihlavě, a to z různých důvodů (např. zdravotních, důsledkem pracovního vyčerpání ap.), 2) jeden z písařů mohl být přímým žákem Jana z Humpolce, a pak by se jednalo o rukopis jiné osoby. Zatímco první možnost by podporovala domněnku o ruce jedné, druhá svědčí ve prospěch existence dvou podobných rukou.

Označíme-li prokázanou Janovu ruku písmenem "A", můžeme ji porovnat s rukou "B", jež se v letech 1362 - 1366 vedle ní vyskytuje nejčastěji. Jedná se o polokurzívu, zběžněji, méně pečlivě provedenou. Třebaže je charakteristickým písmem své doby, podstatně se liší od ruky "A" ostřejšími tahy; zvláště u písmen "m" a "u" vidíme zahrocenější tvary, písmena "a", "o" jsou užší a sevřenější.

Dále zaznamenáváme ruku "C", "D", "E" a "F". Pro "C" (1362 - 1368) je charakteristické stojaté, hranaté polokurzívní písmo. Ruka "D" se v tomto období vyskytuje pouze v roce 1367.²⁷ Je nápadně odlišná od všech ostatních a můžeme říci, že patří písaři vyloženě konceptnímu. Ruka "E" (1369)²⁸ je polokurzíva, drobné, pečlivé, poměrně kaligrafické písmo, jehož charakteristickým znakem jsou zesílené horní části dřívku dlouhých a velkých písmen.

Zápisy se stávají obšírnějšími ve srovnání se záznamy Mikuláše z Mělníka, kromě jmen jednotlivých stran se v abecedních skupinách objevuje řada hesel, např.: A - arbitrium, ager; C - civis, consilium, curia, concordatio; D - domus, domuncula; F - filius, filia, filii, frater; I - iudex, iudicissa, iurati; L - lis; M - mulier; N - nota; R - re-
licta; S - scriptum; T - testamentum; U - uxor.

Markantně se snižuje počet trestních zápisů,²⁹ jednou provždy se ztrácejí proskripce a citace, pro něž byly nepochybně založeny zvláštní knihy.

Kromě běžných záznamů můžeme v knize nalézt i ustanovení týkající se městské správy³⁰ a dokonce i nejstarší dochovaný cechovní statut, a to sice jihlavských pekařů z r. 1361.³¹ Za skončenými zápisy z roku 1365 je zaznamenán "census hospitalis" (úrok špitální),³² ke kterému se vztahuje poznámka z prvního nefoliovaného listu b. Jednotlivé zápisy nemají žádné zvláštní datování, první kolumna je až do posledního řádku psána nepřerušovaně jednou rukou, druhá se skládá ze čtyř odstavců, psaných touž rukou jako kolumna první. Záznamy činí dojem bezprostředního zápisu a velmi těžko bychom určovali, o kterou z výše uvedených rukou jde.

Je nesporné, že notář Jan má na vzniku a rozvoji knihy největší zásluhu, a těžko se už dozvíme, z jakého důvodu náhle složil svůj úřad přede dnem 29. 9. 1369.

Od výše uvedeného dne je nám znám nový notář Mikuláš z Chotěbuz (Nicolaus de Kothebus), o jehož přídomku byly vedeny spory, neboť někteří, hlavně starší badatelé překládali "de Kothebus" jako "z Chotěboře".³³ J. Čelakovský³⁴ tento překlad považoval za chybný a upozornil, že rozhodně nešlo o Chotěboř, nýbrž o Chotěbuz v Lužici. Týž názor má i současný historik F. Hoffmann.³⁵ Na základě zkoumání knihy jsme dospěli ke stejnému závěru, neboť název "Chotěboř", několikrát v knize se objevující, je

psán jako "Cottwors". Jedinou větší zmínku o Mikuláši z Chotěbuze jsme našli v jedné z nejstarších listin jihlavského archivu - z 5. ledna 1375,³⁶ v níž kanovník Jakub, řeholník želivského kláštera a jihlavský farář u sv. Jakuba, vyznává, že učinil s rychtářem, purkmistrem, přísežnými i obcí jihlavskou úmluvu o obsazování místa rektora na městské škole. Po smrti rektora a městského písaře Mikuláše bude toto právo příslušet farářům. V textu se praví: "... měšťané a celá obec ... oznamujeme všem, že jsme se úplně dohodli s panem Jakubem, farářem našeho města, totiž že Mikuláš, písař našeho města a správce škol tamže, má míti a řídit školy tak dlouho, pokud se mu bude líbit, aniž náš farář pan Jakub bude tomu brániti a odporovati. Také je řečený Mikuláš, písař našeho města, povinen vykonávat panu Jakubovi, našemu farářovi, v kostele všechny služby, tak jak to činili jeho předchůdci svým farářům, věrně, ochotně a dokonale, a za ty práce má řečený farář Jakub tomu písaři Mikuláši platiti, jako dříve činívali správčům školy jeho předchůdci. Jakmile se pak řečená škola uprázdní, tehdy má uvedený pan Jakub, farář našeho města, a nebo jeho nástupci dosadit na svrchu řečené školy podle naší rady jiného správce, totiž způsobilého, zachovalého, rozvážného a hodnověrného ...". Listina je svědectvím, že Mikuláš, stejně jako jeho předchůdci, měl vedle svého úřadu i funkci rektora. V knize však zmínka o této listině není, i rukopis je úplně jiný.

Jak tedy v letech Mikulášova úřadu naše kniha vypadala? V úvodu kapitol pokračuje notář stejným způsobem jako jeho předchůdce, tj. uvádí jména rychtáře a přísežných a jmenuje i sebe. Můžeme říci, že bezvýhradně převzal od Jana z Humpolce vzor zápisů z let 1367 - 1369 a svědomitě beze změny ho zachovával až do roku 1377, kdy první městská kniha končí. Na rozdíl od svého předchůdce, který v datovací formulě zaznamenával rok povětšinou římskými číslicemi, Mikuláš převážně používal slov. Den určoval typickým způsobem podle svátků. Je zajímavé, že ve srovnání s léty předchozími se začátky jednotlivých kapitol hlásí k různému datu, někde dokonce dochází i ke spojení dvou až tří let do jedné kapitoly.³⁷ Je ovšem pravděpodobné, že se městská rada měnila se stálou pravidelností a zápisy v knize byly rozdělovány do kapitol, které byly zakládány s několikaměsíčním zpožděním po vytvoření nové rady.

V knize můžeme vysledovat vyšší stupeň vedení záznamů, o čemž pohovoříme dále, přesto na stránkách tohoto období pozorujeme určitou nepořádnost a neúpravnost, a tedy jakýsi nezájem na vzhledu knihy. Zdá se také, že mnohé bylo vpisováno do knihy přímo, nikoliv z konceptu. Objevuje se zde velké množství rukou, odhadujeme je na devět, ale jsou si poměrně dosti podobné a jen podrobnější odborné zkoumání by některé téměř stejné dokázalo od sebe odlišit.

V textu záznamů z těchto let jsme našli tři nižší notáře - jmenovitě Petra, Rudolfa a Tomáše. Petr byl zřejmě služebně nejstarší, neboť se objevuje již za úřadu Jana z Humpolce. Rudolf a Tomáš jsou jména nová. Nejvíce nás zajímá Tomáš, kterého v roce 1372 vidíme jako jednoho z členů městské rady³⁸ a v témže roce se velmi často objevuje jako svědek právních počínů.

Pokusili jsme se určit ruku notáře Mikuláše z Chotěbuze, náš závěr je však diskutabilní. Domníváme se totiž, že je to ruka, která vyhotovila přípisy k létům 1361 - 1377. Jedná se o typické kurzívní písmo z druhé poloviny 14. století, rozmáchle psané vypsanou rukou. Jsou pro ni charakteristické prodloužené závěrečné tahy posledních písmen ve slovech. Ode všech ostatních rukou se především odlišuje tvarem malého písmene "a". Označili jsme ji jako ruku "M". Táž vyhotovila také listinu z 18. května 1374,³⁹ jež

oznamuje, že Jan Vogel předává za sebe a své dědice v Brádlech svou rychtu s pololánem polí a nálevnou svému rychtáři Janu Holczfogelovi. V období notářova úřadu jsou nejčastější ty zápisy, které se vztahují na smazání dluhů, ve své typické závěrečné formulaci: "... ideo deletur, ubi in libro invenitur." I ony povětšinou vycházejí z předloh a do knihy byly přepisovány po určitém čase - a to z různých let. Pak mohlo dojít i k takovému jevu, jako např. v případě testamentu z r. 1369,⁴⁰ který je zaznamenán mezi dvěma arbitrii z let 1371 a 1370.

Velkým přínosem Mikuláše z Chotěbuze k rozvoji jihlavských městských knih je rozdělení testamentů, arbitrií a zápisů židovských (iudaica) do zvláštních skupin, které byly každoročně zařazeny za běžné abecedně uspořádané zápisy. Nejčtenější z nich jsou ty, které se týkají židovských pohledávek u jihlavských měšťanů. Je to důkaz, že Židé hráli významnou roli v jihlavském obchodě a hospodářství vůbec.⁴¹ Od té doby, kdy začaly výše uvedené záznamy vytvářet samostatné skupiny, získaly mnohem obširnější formu. I městský notář bývá častěji jmenován.

O právním počínu byla vystavována "littera" s městskou pečetí a velmi často byl její úplný opis zanášen také do městské knihy, jako např. "Rescriptum litterae dothalicii Pyetre filie Peschikonis de Reschowicz".⁴²

Též byly vydávány zpečetěné listiny, aniž by byl učiněn záznam jejich obsahu do městské knihy. Tuto skutečnost lze vysvětlit rovnocenným právním významem obou průkazných forem, přičemž ovšem listina měla platnost právního prostředku dříve. Na základě zápisů do knihy mohly být také dodatečně zhotovovány listiny s městskou pečetí, zvláště když měly sloužit jako důkaz v nějakém cizím městě. Záznam v knize měl trvalou platnost a v případě dokazování určitého právního počínu měl tedy konečnou pravdu.

Na konci posledního roku (1377) mezi testamenty a arbitrii nalézáme záznamy s daty z let pozdějších - 1378, 1380, 1381. Snad sem byly dopsány proto, aby poslední strana knihy byla z hlediska úspornosti dovedena až do konce. Jiné vysvětlení nenacházíme, neboť všechny ostatní zápisy z těchto let obsahuje druhá městská kniha. Tři výše uvedené záznamy rovněž spadají do doby úřadu Mikuláše z Chotěbuze, neboť tento vedl agendu ještě ve druhé městské knize do roku 1383.⁴³

Závěrem se na základě studovaného materiálu pokusíme stručně nastínit podobu jihlavské městské kanceláře ve 2. pol. 14. století. V této době dochází totiž ke změně nejen zde, ale i ve všech ostatních velkých městech. Rozhodující je narůstání počtu knih radních, neboť knihy soudní ve 14. století měly v rámci městského soudu charakter i funkci vyloženě evidenční a víceméně pomocnou, o čemž svědčí také celková forma zápisu. Tento jev dokládá velmi výrazné rozrůstání městské administrativy jako důsledek určitých společenských proměn ve městech, aktivizujících podstatně širší okruh obyvatelstva, nežli tomu bylo dřív. Zápis do knihy, podléhající dosud více nahodilosti i soukromé iniciativě, se počíná i v zájmu rozšiřující se městské obce stávat nutností.

Již sám počátek knihy, tj. její založení, nám signalizuje určitou změnu v kanceláři. Uvěříme-li Janu z Humpolce, nebyla v době jeho předchůdce Mikuláše z Mělníka v dobrém stavu. Notář se zřejmě spokojil pouze s manuály, jimž nebyla věnována taková pozornost a péče jako tzv. "velkým" městským knihám. Usuzujeme, že zápisy v manuálech měly podobu, jakou nacházíme v knize v letech 1359 - 1360. Způsob vedení písemností v tomto období byl zcela jistě důsledkem vývoje tzv. "tabularum iurati notarii

civitatis", které jsou uvedeny v jihlavském městském právu ve 13. století. Jsou to soudní registra, která si městský písař založil na podporu své paměti a která mu umožňovala dokazování nějaké soudní záležitosti, aniž však mohla sama platit jako plnohodnotné svědectví, neboť průkazné bylo živé svědectví "iurati notarii". Jejich obsah se vztahuje především na čistě soudní záležitosti. Rovněž zveřejňování aktů dobrovolného soudního pořízení bylo v tomto čase již všeobecně prováděno, v určitých případech se stalo dokonce i povinným. Městskému písaři pak za zápis příslušel poplatek. Z výše uvedených údajů vyplývá, že ještě ve 13. století byly veškeré záznamy pod autoritou písaře. V době vzniku a rozvoje naší knihy vykonávali městští služebníci v čele s písařem vůli městského soudu a rychtáře, a tudíž i kniha jako produkt kanceláře byla pod autoritou jejich, nikoliv písaře samotného. Proto také v úvodu každého nového roku čteme podrobný seznam všech přísežných v čele s rychtářem. V období, které kniha zachycuje, bylo již rychtářovo správní postavení citelně otřeseno a stopy zápasu mezi ním a přísežnými se odrazily i v městské kanceláři. Důkazem toho jsou např. zmatky v úřadu rychtáře a městské rady v roce 1362, kterých jsme si v knize povšimli.

Jisté je, že městští představitelé si byli dobře vědomi důležitosti a významu kanceláře, a proto zaměstnávali jako notáře muže, kteří měli ve své době jméno, což dokazuje působení Mikuláše z Mělníka (do r. 1360), Jana z Humpolce (1361 - 1369) a Mikuláše z Chotěbuze (1369 - 1383). Každý z nich měl k ruce několik písařů "menších", jejichž počet jsme si netroufli přesně stanovit. S postupujícími léty se jejich počet zvětšoval a docházelo k jejich dosti častému střídání. Jmenovitě jsme jich poznali 5: z období úřadu Jana z Humpolce to byli Henslin, Jindřich a Petr, týž Petr společně s Rudolfem a Tomášem byli částí personálu městské kanceláře za notářství Mikuláše z Chotěbuze.

Diferenciace činností, založená víceméně na přesunutí běžné mechanické práce písařské na písaře "menší", umožňovala notáři věnovat se tvůrčí práci, jejímž dokladem je např. kodex B, připisovaný Janu z Humpolce, eventuelně Mikuláši z Chotěbuze. Jeho vznik souvisel s potřebou zaplnit ztráty způsobené velkým požárem v r. 1353. Úřad notáře byl v tomto období rovněž spojen s rektorstvím místní školy.

Další povinností kanceláře bylo vyhotovovat na požádání jednotlivých měšťanů listy a listiny a vyřizovat úřední záležitosti městské rady. Notář, třebaže byl vedoucí kanceláře, byl podle jihlavského práva městský sluha, a mohl být proto podle libosti odměňován i propouštěn. Tuto skutečnost jsme mohli pozorovat na případu Jana z Humpolce, když náhle skončil svůj úřad v podstatě uprostřed roku, a přitom jsme nenašli ani zmínku o jeho náhlém onemocnění či dokonce úmrtí. Zřejmě byl nucen z nám neznámých důvodů svůj úřad opustit.

Přibližně v tomto období začala městská rada usilovat o rozšíření svého vlivu i na pravomoc rychtáře a městského soudu a někdy koncem 14. století se jí podařilo strhnout na sebe hlavní agendu městského soudu. Tento proces samozřejmě zasáhl i kancelář a projevil se také v městských knihách. Zatímco námi studovaná kniha I a rovněž kniha II mají povahu knih soudních, je svazek III (1408 - 1473) již knihou radní. Vedle ní byla ovšem dále vedena kniha soudní se zúženou agendou. To je již záležitost století patnáctého a následujících.

Částečné zmapování nejstarší jihlavské městské knihy je pokusem přiblížit instituci městských knih královského města a funkci jeho kanceláře ve 2. polovině 14. století.

POZNÁMKY

- 1 V. VOJTÍŠEK, *O studiu městských knih českých*. Výbor rozprav a studií, Praha 1953, s. 52 - 86; R. NOVÝ, *Soupis městských knih českých od roku 1310 do roku 1526*, Praha 1963.
- 2 Po starších nevyhovujících edicích připravil František HOFFMANN edici jihlavských popravčích zápisů (v tisku), již předcházela řada autorových studií k této problematice, např. *Popravčí zápisy jihlavské*, Právněhistorické studie XVIII, 1974, s. 163 - 204.
- 3 F. HOFFMANN - K. KŘESADLO, *Městská správa Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy*. Inventář OA Jihlava, Jihlava 1975, s. 1 - 26; ve 40. letech tohoto století zpracoval archivář J. Petrides k celé řadě těchto knih lístkový rejstřík osobní a místní, dobře použitelný pro orientaci v tomto rozsáhlém materiálu.
- 4 Státní okresní archiv Jihlava, *Městská správa Jihlava do r. 1848, odd. Úřední knihy a rukopisy*, inv. č. 1.
- 5 Jedná se o fol. 172.
- 6 Jde o listy před fol. 35, 41, 49, 106 a 143.
- 7 T. ŘEŽÁČ, *Zlomky knihy počtů města Jihlavy ze 14. stol.*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia Karlovy univerzity, 1956, č. 4, s. 20 - 25.
- 8 Jsou u fol. 6, 18, 41, 51, 63, 75, 99, 110, 122, 134, 145, 155, 164. U fol. 63 chybí horní lístek. Lístky u fol. 18, 75 (horní), 110 (horní), 122, 134, 145, 164, 183 nejsou sice popsány, ale jsou ze stejného pergamenu jako lístky popsané.
- 9 O. ŠMITAL, *Das Institut der Stadtbücher in Mähren*, ZVGMS XV, 1911, s. 272.
- 10 J. ČELAKOVSKÝ, *Mistr Jan z Gelnhausenu a staré městské knihy jihlavské*, ČČM LXXII, 1898, s. 494 nn.
- 11 Staly se obětí požáru v roce 1353.
- 12 Ff. 11b, 17a, 45b, 174b.
- 13 V r. 1359 ze 425 záznamů jsou 104 trestní, v r. 1360 z 523 zápisů 101 trestní.
- 14 Fol. 7a.
- 15 Fol. 3a.
- 16 Fol. 12b.
- 17 J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof Iglau in Mähren und seine Schöpfensprüche aus den XIII. - XVI. Jahrhundert*, Innsbruck 1868, s. 20 nn.
- 18 Fol. 12b.
- 19 F. HOFFMANN, *K dílu Jana z Gelnhausenu a jeho pokračovatelů v Jihlavě*, Studie o rukopisech XI, 1972, s. 70.
- 20 J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof Iglau*, s. 24.
- 21 Jedná se o testament, fol. 80b.
- 22 Např. v roce 1362 byl zbytek zápisů pod písmenem H přiřazen za K.
- 23 V r. 1368 je připsáno 19 zápisů z let 1370 - 1373.
- 24 V letech 1363, 1367.
- 25 V letech 1365, 1366.
- 26 Tito tři jsou zjištěni z běžných záznamů v knize, ovšem bližší údaje o jejich celkovém počtu a činnosti neexistují.
- 27 Podruhé a naposledy ji vidíme v roce 1373 za úřadu Mikuláše z Chotěbuze.
- 28 Dále se vyskytuje v letech 1370 - 1375 za úřadu Mikuláše z Chotěbuze.
- 29 V roce 1361 je z 555 zápisů trestních 62, v roce 1362 z 692 zápisů je trestních 17, v roce 1363 pouze 2 a v roce 1364 žádný.
- 30 Rok 1364, fol. 42a.
- 31 Fol. 14a; odkaz na zápis je v knize na prvním nefol. listě b, psán v letech 1373 - 1377.
- 32 Fol. 54a, b.
- 33 J. A. TOMASCHEK, *Der Oberhof Iglau*, s. 23.
- 34 J. ČELAKOVSKÝ, *Mistr Jan z Gelnhausenu*, s. 497 nn. Sám Mikuláš se na začátku druhé městské knihy uvádí: "... et me Nicolao de Kothebus, Mynsensis diocesis notario ...". Tedy i Míšeň tento závěr potvrzuje.
- 35 F. HOFFMANN, *K dílu Jana z Gelnhausenu*, s. 70.
- 36 Lat., orig., perg., peč. Městská správa Jihlava, odd. listin, č. 37. Text též Z. FIALA, *Předhusitské Čechy*, Praha 1978, s. 273, 274; CDM X, s. 253, č. 241.

- 37 Např. od 29. 9. 1369 "ad tres annos" - v té době nedošlo vůbec ke změně městské rady. K roku 1374 jsou zase automaticky bez upozornění zapisovány i záznamy z roku 1375 a jmenovaný rok samotnou kapitolu nemá.
- 38 Fol. 115a.
- 39 Lat., orig., peč. Městská správa Jihlava, odd. listin č. 36; též CDM X, s. 237, č. 221.
- 40 Fol. 86b.
- 41 A. STERLY, *Zur Geschichte der Iglauer Judenschaft*, Igeland, 1, 1926 - 30, s. 157 - 159; Ch. d' ELVERT, *Geschichte und Beschreibung der königlichen kreis-und Bergstadt Iglau in Mähren*, Brünn 1850, s. 51n.
- 42 Fol. 169b.
- 43 Od r. 1385 působil jako městský notář Ondřej ze Slavonic (Andreas de Zlebings); SOKA Jihlava, Městská správa Jihlava, odd. Úřední knihy a rukopisy, městská kniha II, fol. 58b; F. HOFFMANN, *K dílu Jana z Gelnhausenu*, s. 68.

Das älteste Iglauer Stadtbuch

Helena Nedbalová

Das Grundelement des Iglauer Stadtbibliothekswesens ist eine zusammenhängende Reihe von 13 Stadtbüchern aus den Jahren 1359 - 1737, die den Kern der Abteilung der Amtsbücher und Handschriften im Fonds "Die Stadtverwaltung Jihlava bis zum Jahre 1848", der im Staatlichen Bezirksarchiv aufbewahrt wird, bilden.

Die Bücher entstanden als Ergebnis der amtlichen Tätigkeit der Stadtverwaltungsorgane. In Jihlava wurden diese Bücher zweifellos vom Anfang des 14. Jahrhunderts geführt. Das älteste von den Jahren 1359 - 1377 erhaltene Stadtbuch ist ein beim Stadtgericht geführtes Protokoll mit den Eintragungen über die dort behandelten Fälle. Es wurde auch für die die Angelegenheiten des Stadtrates und der Stadtverwaltung betreffenden Eintragungen benutzt. An seiner Entstehung nahmen drei bedeutende Notare aufeinanderfolgend teil: Mikuláš von Mělník (in den Jahren 1359-1360), Jan von Humpolec (1361-1369) und Mikuláš von Chotěbuz (1369-1377), Vorläufer des berühmten Jan von Gelnhausen, dem sie mit ihrer Tätigkeit in der Iglauer Kanzlei die Unterlagen für die Schaffung des Kodex von Gelnhausen vorbereiteten.

Das älteste Iglauer Stadtbuch ist eine Handschrift, die in Hinsicht des Aussehens und des Inhalts charakteristische Merkmale der schriftlichen Dokumente der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts trägt. Es dokumentiert nicht nur die Wirkung der obenerwähnten Notare in der Stadtkanzlei, sondern es bietet auch vollständige Namenslisten der Stadtbeamten von den Jahren 1359-1377. Es ist eine wichtige Quelle für die wirtschaftliche und soziale Geschichte der Stadt und ihrer Umgebung in der 2. Hälfte des 14. Jahrhunderts.

Übersetzt von Renata Pisková

Adresa autora:

PhDr. Helena Nedbalová, Státní okresní archiv, Hluboká 1, 586 01 Jihlava